

Аналіз фінансових методів регулювання природокористування в контексті гармонізації українських та європейських фінансових інструментів

Однією із ключових проблем людства є швидка зміна клімату. Погіршення екологічної ситуації нерозривно пов'язано з розвитком суспільства, упровадженням сучасних технологій, розширенням масштабів діяльності. Це вимагає негайного втручання державних установ, міжнародних і регіональних організацій, приватних структур для вирішення означеної проблеми. Питання забезпечення раціонального природокористування нині викликає особливу стурбованість та перебуває в колі зору багатьох інституцій, зокрема Європейський Союз постійно вдосконалює способи і механізми його регулювання. Оскільки Україна планує стати членом ЄС, гармонізація нашого законодавства, у тому числі і з даного напрямку, є обов'язковою умовою для інтеграції. Тому метою статті є дослідження фінансових методів регулювання природокористування в ЄС та визначення ефективності їх дії і перспектив адаптації в Україні. Під час написання статті використано такі методи: аналіз, синтез, узагальнення, систематизації, конкретизація. У даній роботі увага зосереджена саме на фінансових методах, оскільки вони є найефективнішими. Встановлено, що до фінансових інструментів регулювання природокористування варто зараховувати: податки та збори, торгівлю викидами, відшкодування за використання природних ресурсів, премії й субсидії, вартість відновлення довкілля, екологічні кредити, зелені інвестиції й заохочення до інновацій. Для євроінтеграції Україні потрібно розширити базу оподаткування екологічними податками. Також необхідно переглянути розмір ставки екологічного податку за викиди вуглецю, який нині суттєво нижчий ніж у країнах ЄС. Його підвищення дасть змогу при експорті товарів у Європейський союз не платити різницю по СВАН, а використати заощаджені кошти на вирішення екологічних проблем. В Україні на відміну від європейської практики суттєвим недоліком є те, що рентна плата за користування надрами, водою, лісовими ресурсами, транспортування нафтопроводами не належить до екологічних податків і не використовується на заходи із захисту навколишнього середовища. Фінансування відновлення довкілля повинно здійснюватися з урахуванням усіх факторів впливу для кожного конкретного регіону та країни в цілому. Інвестиції в екологічну модернізацію можуть стати для України одними з найдієвіших фінансових інструментів, оскільки орієнтуються на заохочення, а не примус. Отже, регулювання природокористування в Україні вимагає реформування фінансових методів відповідно до вимог європейського законодавства.

Ключові слова: фінансові методи; фінансові інструменти; регулювання природокористування; оподаткування; викиди; використання природних ресурсів.

Актуальність теми. Однією з глобальних проблем людства є зміна клімату. Її вирішення потребує складних політичних та економічних рішень усіх держав. Нині на міжнародному рівні точаться суперечки щодо даної проблематики. Це пов'язано з тим, що зміна клімату має різний вплив на регіони та країни залежно від територіального розміщення, рівня розвитку, інституційного потенціалу, рівня поточних та загальноісторичних викидів, енергетичних проблемат тощо. Лідером у запровадженні механізмів і інструментів вирішення даного питання є Європейський союз, членом якого прагне стати Україна, тому їх досвід важливий для нашої держави, особливо в умовах сьогодення.

Одними з найдієвіших методів вирішення екологічних питань для ринкової економіки є економічні, а саме фінансові інструменти. Фінансове регулювання природокористування – важлива складова політики охорони довкілля й екологічної стійкості, яка дозволяє забезпечити потреби суспільства та зберегти баланс екосистем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор. Козюк В., О.Шиманська, К.Возний досліджують особливості й тенденції екологічного оподаткування в Європі [10]. Delgado F., J.Freire-Gonzalez, M.Presno аналізують екологічне оподаткування в країнах ЄС з двох точок зору: доходи від екологічного податку як відсоток від ВВП і загальні податкові надходження, вивчаючи дві основні категорії екологічного оподаткування: енергетичний і транспортний податки [3]. Мединська Н. обґрунтовує, що методи й інструменти екологічного й рентного регулювання спеціального природокористування виконують фіскальну функцію та не забезпечують стимулів розширення ресурсозбереження [11]. Бредіхіна В. розглядає проблему інституту платності спеціального природокористування в умовах сталого розвитку, трактуючи його як один із принципів екологічного права – природокористування, та місце плати за спеціальне використання ресурсів у економіко-правовому

механізмі [7]. Ільїна М. зосереджує увагу на екосистемних платежах як інструменті економічного механізму природокористування і охоплює платежі, що провадяться в межах екосистемного підходу [9].

Аналіз досліджених джерел дозволяє констатувати, що дане питання перебуває в колі інтересів багатьох науковців, але незважаючи на наявні публікації, питання забезпечення раціонального природокористування завжди залишатиметься актуальним, оскільки екологічна ситуація постійно погіршується та вимагає пошуку нових методів удосконалення його регулювання.

Метою статті є дослідження фінансових методів регулювання природокористування в ЄС та визначення ефективності їх дії і перспектив адаптації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Світова економіка на 100 % залежить від природи. В цілому уся економіка – від виробництва продуктів харчування та водопостачання до передових технологій, створених природою, – ґрунтується на все більш крихкій основі – щедрості природи. Нераціональне її використання для забезпечення економічного зростання та процвітання ставить під загрозу майбутнє мільйонів екосистем і видів, у тому числі нас самих. Відбувається безпрецедентний в історії поворот до явної фінансової оцінки природи [6, с. 13].

Існує значний розрив між попитом і пропозицією фінансування для переходу до стійкості. Останні глобальні звіти про стан фінансування природокористування демонструють надзвичайні виклики, з якими стикаються інвестиції в природний капітал, а також можливості для них. Програма ООН з довкілля (ЮНЕП) підрахувала, що фінансування природних рішень наразі становить 133 мільярди доларів США на рік, у тому числі державні кошти складають 86 %, а приватні фінанси – лише 14 %. Приватна частка включає фінансування компенсації біорізноманіття, стійкі ланцюги поставок та інвестиції приватного капіталу, а також менші суми від філантропічних і приватних фондів [4].

Фінансові методи регулювання природокористування включають широкий спектр інструментів та заходів, спрямованих на стимулювання екологічно відповідних практик, збереження природних ресурсів та уникнення негативного впливу на довкілля. Такі методи мають на меті забезпечення сталого розвитку та ефективного використання природних ресурсів.

До фінансових інструментів регулювання природокористування можна зарахувати такі (табл. 1).

Таблиця 1

Фінансові інструменти регулювання природокористування

№ з/п	Назва	Коротка характеристика
1	Податки та збори	застосування екологічних податків і зборів на забруднюючі фактори або на діяльність, що призводить до викиду забруднюючих речовин чи вирубки лісів, може стимулювати зменшення негативного впливу на навколишнє середовище
2	Торгівля викидами	упровадження системи квот на викиди забруднюючих речовин може стимулювати зниження викидів та сприяти розвитку більш екологічно чистих технологій
3	Відшкодування за використання природних ресурсів	установлення платежів за використання природних ресурсів, таких як вода, ліси, мінеральні ресурси тощо, може сприяти раціональнішому та ефективнішому використанню цих ресурсів
4	Премії та субсидії	надання фінансових премій і субсидій на впровадження екологічних технологій або виробництво екологічно чистих товарів може заохочувати підприємства та окремих осіб до дій, спрямованих на збереження природних ресурсів і зниження екологічного впливу. Замість того, щоб стягувати з забруднювача плату за викиди, субсидія винагороджує його за скорочення викидів
5	Вартість відновлення довкілля	визначення фінансової вартості відновлення довкілля після його пошкодження дозволяє залучати винуватців до відшкодування збитків та забезпечити збереження природних ресурсів
6	Екологічні кредити	системи екологічних кредитів можуть стимулювати й підтримувати екологічно чисту діяльність та інвестиції, де компанії й організації, що мають позитивний вплив на довкілля, можуть отримати кредити для впровадження екологічно ощадних і відновлювальних технологій
7	Зелені інвестиції	залучення інвестицій у проекти та підприємства з екологічно чистими технологіями й практиками може сприяти розвитку сталого бізнесу та збереженню природних ресурсів
8	Заохочення до інновацій	влада може створити спеціальні програми та гранти, які стимулюють розвиток і впровадження нових технологій, що сприяють сталому використанню ресурсів

Довідка: розробка автора

Ці фінансові інструменти можна використовувати окремо або комбінувати для досягнення максимального ефекту в регулюванні природокористування. Деякі з них можуть потребувати додаткового залучення працівників, допомоги від держави, зміни законодавства та міжнародної співпраці, але разом вони спрямовані на створення сталого й екологічно чистого майбутнього.

Оподаткування є одним із ключових інструментів у сфері екологічної політики. Замість того, щоб бути призначеними для отримання доходів – основної причини встановлення будь-якого податку – екологічні податки призначені для зміни поведінки економічних агентів. Запроваджуючи податок на негативні екологічні зовнішні ефекти, уряди стимулюють безліч дрібних змін у повсякденних рішеннях різних господарюючих суб'єктів. Конкретне регулювання кожної з цих поведінкових змін було б дорогим, складним і неефективним у більшості випадків [3].

Оскільки Україна прагне стати членом ЄС та вже підписала низку документів для цього, зокрема і в екологічній сфері, необхідно законодавство нашої держави поступово гармонізувати до європейського. Це стосується бази оподаткування екологічного податку, якою в Україні виступають обсяги окремих видів забруднюючих речовин. При цьому в Євросоюзі базою є будь-яка фізична одиниця, яка негативно впливає на навколишнє середовище, якщо даний факт доведено. Для євроінтеграції розширення бази оподаткування є неминучим кроком для України.

Система обмеження та торгівлі зазвичай використовується для регулювання викидів. Це система прав на викиди певної кількості конкретного забруднювача (наприклад, SO₂) або групи забруднювачів [5].

Європейська система торгівлі викидами, запроваджена в 2005 році, – перший у світі вуглецевий ринок і ключовий інструмент скорочення викидів. Вона діє на основі принципу «обмежуй і торгуй». Отримані кошти можуть спрямовуватися на фінансування програм на зниження вмісту вуглецю, з упровадження енергоощадних технологій та відновлювальної енергетики.

За даною системою суб'єктам, що здійснюють викиди парникових газів, надаються квоти / санкції на визначену кількість викидів. Рівень обмеження встановлюється сукупністю доступних дозволів. Верхня межа визначається загальною кількістю парникових газів, які можуть викидатися підприємствами, охопленими системою. У рамках даних обмежень установи отримують чи купують дозволи, які можуть продавати іншим компаніям. За підсумками року підприємство повинно мати достатню кількість дозволів, щоб покрити власні викиди, інакше буде накладено штраф [8, с. 9–10].

ЄС постійно реформує й удосконалює законодавство в сфері клімату. Згідно з нещодавно прийнятими Fit for 55 планується зменшити викиди парникових газів на 55 % до 2030 р. і поступово скасувати безкоштовні квоти. Також Євросоюз розробив механізм регулювання викидів вуглецю на кордоні (СВАМ), за яким імпортери повинні звітувати про прямі викиди вуглецю, що виникають при виробництві імпортованих товарів, і сплачувати за такі викиди. Це дозволить урівняти імпортерів і європейські компанії, які сплачують збір за Системою торгівлі відходами.

Дана політика матиме вагомий вплив і на Україну. У 2022 році значна частка товарів, імпортованих до ЄС, підпадає під екологічне регулювання. Крім того, у 2022 році Україна приєдналася до електромережі ENTSO-E. Варто зауважити, що СВАМ передбачає знижки для країн, які справляють податки за викиди. Якщо суб'єкт господарювання заплатив за викиди у власній країні, ця сума відніметься від збору в ЄС і, якщо внутрішній механізм повністю відповідатиме вимогам Європейського союзу, дана плата справлятися не буде взагалі. Тому в Україні доцільно переглянути розмір ставки екоподатку за викиди вуглецю, адже нині він становить лише 30 грн/т, що значно нижче ніж у країнах Європи. Його підвищення дозволить не сплачувати різницю з СВАМ при експорті в ЄС та використати ці кошти на екологічні напрями.

Відшкодування за використання природних ресурсів належить до фінансових платежів або зборів, які розглядаються користувачами природних ресурсів (наприклад, природних багатств, землі, води, лісів тощо) з компенсацією вартості користування цими ресурсами та їх збереження. Залежно від законодавства та політики країни вони бувають обов'язковими або добровільними.

Відшкодування за використання природних ресурсів можуть мати такі форми:

1. Земельний податок: є типовим прикладом відшкодування за використання землі. Власники земельних ділянок сплачують податок державі за право володіння, користування та розпорядження землею.

2. Рентна плата за користування надрами: у деяких країнах за видобуток корисних копалин (наприклад, нафти, газу, руди тощо) компанії зобов'язані сплачувати рентну плату державі за користування надрами. Це дозволяє отримувати додаткові кошти й контролювати експлуатацію ресурсів.

3. Ліцензійні платежі: для отримання права на користування певними природними ресурсами, такими як водні ресурси або ліси, користувачі можуть сплачувати ліцензійні платежі.

4. Платежі за водокористування: суб'єкти, які використовують водні ресурси (наприклад, промислові або сільськогосподарські підприємства), можуть сплачувати платежі за використання води.

5. Ліцензійні платежі на використання авторських прав на генетичні ресурси: у деяких країнах, які мають багате біорізноманіття, за використання генетичних ресурсів рослин або тварин також може використовуватися ліцензійний платіж.

В Україні справляється рентна плата за спеціальне користування надрами з метою видобування корисних копалин, водою і лісовими ресурсами, транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку. Дані податки на відміну від європейської практики не зараховують до екологічних, тому вони не мають цільового призначення і не спрямовуються на заходи із захисту довкілля, що є недоліком сучасного законодавства.

Важливим заходом у розвитку напрямів раціонального природокористування, зокрема і його фінансового регулювання, була конференція ООН з біорізноманіття COP15 у Монреалі (грудень 2022 року). Де ЄС приєднався до 195 країн у межах історичної Куньмінсько-Монреальської глобальної рамкової програми у галузі біорізноманіття. Угода є міцною основою з чіткими, вимірюваними цілями та завданнями, повним механізмом моніторингу, звітності та перегляду для відстеження прогресу, доповненим надійним пакетом мобілізації ресурсів. Вона значно збільшить мобілізацію фінансування для біорізноманіття з усіх джерел, у тому числі внутрішніх і міжнародних – як державних, так і приватних – мобілізуючи щонайменше 200 мільярдів доларів США на рік до 2030 року [1].

Також передбачається визначити до 2025 року та усунути, поступово скасувати або реформувати стимули, включаючи субсидії, які завдають шкоди біорізноманіттю, пропорційним, справедливим, ефективним і рівноправним способом, одночасно суттєво та поступово скорочуючи їх щонайменше на 500 мільярдів доларів США на рік до 2030 року, починаючи з найшкідливіших стимулів, і збільшити масштаби позитивних стимулів для збереження та сталого використання біорізноманіття [2].

Вартість відновлення довкілля є складною та змінною концепцією, залежить від різних факторів, таких як тип пошкодженого довкілля, збільшення порушення, розмір території, доступні технології та ресурси, а також мета відновних заходів. Оцінка вартості відновлення довкілля вимагає наукових досліджень, збору даних та оцінки екологічних наслідків.

Зважаючи на події, що відбуваються в Україні, проблема втрати біорізноманіття щодня загострюється. Тому необхідно розробити способи фінансування заходів із її захисту для кожного регіону та країни в цілому за рахунок державних, приватних і міжнародних коштів.

Багато розвинутих країн ЄС запроваджують різні стимули для екологічної модернізації підприємств і зменшення шкоди навколишньому середовищу. До них належать субсидії, знижки, гранти, пільгові кредити, додаткове фінансування тощо. В Україні подібні інструменти широко не застосовуються, але саме вони можуть стати найдієвішими, оскільки орієнтовані не на примус, а на заохочення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Одними з найефективніших методів регулювання природокористування є фінансові. До ключових інструментів даної категорії можна зарахувати: податки й збори, торгівлю викидами, відшкодування за використання природних ресурсів, премії й субсидії, вартість відновлення довкілля, екологічні кредити, зелені інвестиції й заохочення до інновацій.

Правильно розроблений фінансовий механізм допоможе збалансувати інтереси суспільства та природи, сприяючи сталому використанню природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Перспективними напрямками подальших досліджень є поглиблений аналіз діючих фінансових інструментів регулювання природокористування в Україні, визначення їх ефективності та шляхів удосконалення.

Список використаної літератури:

1. COP15: historic global deal for nature and people. – 2022 [Electronic resource]. – Access mode : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_7834.
2. COP15: nations adopt four goals, 23 targets for 2030 in landmark UN biodiversity agreement. – 2022 [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.cbd.int/article/cop15-cbd-press-release-final-19dec2022>.
3. *Delgado F.J.* Environmental taxation in the European Union : Are there common trends? / *F.J.Delgado, J.Freire-González, M.J. Presno* // *Economic Analysis and Policy*. – 2022. – Vol. 73. – P. 670–682. DOI: 10.1016/j.eap.2021.12.019.
4. Financing nature as a solution. – 2022 [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.eea.europa.eu/publications/financing-nature-as-a-solution>.
5. *Smith T.* Financialisation of Nature / *T.Smith* // WU Vienna University of Economics and Business. SRE – Discussion Papers. – 2021. – № 08/2021 [Electronic resource]. – Access mode : https://research.wu.ac.at/ws/portalfiles/portal/19015447/sre-disc-2021_08.pdf.
6. The Future of Biodiversity Credit Markets: Governing High-Performance Biodiversity Credit Markets. – 2023 [Electronic resource]. – Access mode : <http://surl.li/lfvod>.
7. *Бредіхіна В.Л.* Платність спеціального природокористування як інструмент забезпечення збалансованого використання природних ресурсів / *В.Л. Бредіхіна* // *Проблеми законності*. – 2022. – № 157. – С. 147–163. DOI: 10.21564/2414-990X.157.256789.
8. Європейська система торгівлі викидами та перспективи впровадження системи торгівлі викидами в Україні : аналітичний документ, 2018. – 26 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rac.org.ua/uploads/content/449/files/webetsinukraine2018ualayout.pdf>.
9. *Львіна М.* Місце екосистемних платежів у структурі економічного механізму природокористування / *М.Львіна* // *Економіка природокористування і сталий розвиток*. – 2022. – С. 43–52. DOI: 10.37100/2616-7689.2022.11(30).5.
10. *Козюк В.* Тенденції екологічного оподаткування в Європі / *В.Козюк, О.Шиманська, К.Возний* // *Світ фінансів*. – 2019. – № 4 (61). – С. 8–22.

11. Мединська Н.В. Економічний механізм природокористування в умовах децентралізації: сутнісна характеристика, типи, ієрархія / Н.В. Мединська // Економіка та держава. – 2022. – № 2. – С. 98–102. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.2.97.

References:

1. COP15: historic global deal for nature and people (2022), [Online], available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_7834
2. COP15: nations adopt four goals, 23 targets for 2030 in landmark UN biodiversity agreement (2022), [Online], available at: <https://www.cbd.int/article/cop15-cbd-press-release-final-19dec2022>
3. Delgado, F.J., Freire-González, J. and Presno, M.J. (2022), «Environmental taxation in the European Union : Are there common trends?», *Economic Analysis and Policy*, Vol. 73, pp. 670–682, doi: 10.1016/j.eap.2021.12.019.
4. *Financing nature as a solution* (2022), [Online], available at: <https://www.eea.europa.eu/publications/financing-nature-as-a-solution>
5. Smith, T. (2021), «Financialisation of Nature», *WU Vienna University of Economics and Business. SRE – Discussion Papers*, No. 08/2021, [Online], available at: https://research.wu.ac.at/ws/portalfiles/portal/19015447/sre-disc-2021_08.pdf
6. *The Future of Biodiversity Credit Markets: Governing High-Performance Biodiversity Credit Markets* (2023), [Online], available at: <http://surl.li/lfvod>
7. Bredikhina, V.L. (2022), «Platnist spetsialnogo pryrodokorystuvannya yak instrument zabezpechennia zbalansovanoho vykorystannia pryrodnykh resursiv», *Problemy zakonnosti*, No. 157, pp. 147–163, doi: 10.21564/2414-990X.157.256789.
8. *Yevropeiska systema torhivli vykydamy ta perspektyvy vprovadzhennia systemy torhivli vykydamy v Ukraini* (2018), analitychnyi dokument, 26 p., [Online], available at: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/449/files/webetsinukraine2018ualayout.pdf>
9. Ilna, M. (2022), «Mistse ekosystemnykh platezhiv u strukturi ekonomichnoho mekhanizmu pryrodokorystuvannya», *Ekonomika pryrodokorystuvannya i stalyy rozvytok*, pp. 43–52, doi: 10.37100/2616-7689.2022.11(30).5.
10. Koziuk, V., Shymanska, O. and Voznyi, K. (2019), «Tendentsii ekolohichnoho opodatkovannia v Yevropi», *Svit finansiv*, No. 4 (61), pp. 8–22.
11. Medynska, N.V. (2022), «Ekonomichniy mekhanizm pryrodokorystuvannya v umovakh detsentralizatsii: sutnisna kharakterystyka, typy, iierarkhiia», *Ekonomika ta derzhava*, No. 2, pp. 98–102, doi: 10.32702/2306-6806.2022.2.97.

Лабенко Олександр Миколайович – кандидат економічних наук, доцент Національного університету біоресурсів і природокористування України.

<https://orcid.org/0000-0001-9192-9891>.

Наукові інтереси:

- фінанси природокористування;
- фінансова політика.

E-mail: labenko@nubip.edu.ua.

Labenko O.M.

Analysis of financial methods of environmental management regulation in the context of harmonization of Ukrainian and European financial instruments

One of the key challenges facing humanity is rapid climate change. The deterioration of the environmental situation is inextricably linked to the development of society, the introduction of modern technologies, and the expansion of business activities. This requires the immediate intervention of government agencies, international and regional organisations, and private entities to address this problem. The issue of environmental management is currently of particular concern and is in the focus of many institutions, including the European Union, which is constantly improving the ways and mechanisms for its regulation. As Ukraine plans to become a member of the EU, harmonisation of our legislation, including in this area, is a prerequisite for integration. Therefore, the purpose of the article is to study financial methods of environmental regulation in the EU and to determine the effectiveness of their operation and prospects for adaptation in Ukraine. The following methods were used in writing the article: analysis, synthesis, generalisation, systematisation, and specification. This paper focuses on financial methods, as they are the most effective. It is established that the financial instruments of environmental management regulation include: taxes and fees, emissions trading, compensation for the use of natural resources, bonuses and subsidies, cost of environmental restoration, environmental loans, green investments and encouragement of innovation. For European integration, Ukraine needs to broaden the tax base for environmental taxes. It is also necessary to review the rate of the environmental tax on carbon emissions, which is currently significantly lower than in the EU. Increasing it would allow exporters of goods to the European Union to avoid paying the difference in CIT and use the savings to address environmental issues. In Ukraine, unlike European practice, a significant drawback is that rents for the use of subsoil, water, forest resources, and oil pipelines are not considered environmental taxes and are not used for environmental protection measures. Funding for environmental restoration should be made taking into account all factors of influence for each specific region and the country as a whole. Investments in environmental modernisation can be one of the most effective financial instruments for Ukraine, as they are based on incentives rather than coercion. Thus, environmental management regulation in Ukraine requires reforming financial methods in accordance with the requirements of European legislation.

Keywords: financial methods; financial instruments; environmental regulation; taxation; emissions; use of natural resources.

Стаття надійшла до редакції 03.08.2023.